

Patriotizam iskorišten za financiranje rata: ratni zajmovi Austro-Ugarske Monarhije s posebnim osvrtom na Bansku Hrvatsku *

MARKO VUKIČEVIĆ

Zagreb, Hrvatska

marko.vukicevic92@gmail.com

Austro-Ugarska Monarhija raspisala je od jeseni 1914. do ljeta 1918. osam ratnih zajmova kojima je financirala rat. Posebno su raspisivani austrijski i ugarski zajmovi. U Banskoj Hrvatskoj bilo je moguće uplatiti ugarske, ali i austrijske obveznice. U članku se donosi istraživanje uplaćivanja ratnih zajmova Monarhije na području Banske Hrvatske. Usporedbom i analizom relevantne literature, neobjavljenih i objavljenih izvora te onodobnih tiskovina istraženi su propagandni poticaji, ali i stvarnost, tj. uplate i isplativost uplaćivanja državnih ratnih obveznica.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat; Austro-Ugarska Monarhija; Banska Hrvatska; financiranje; ratni zajmovi; propaganda

Uvod

U godinama prije izbijanja Prvoga svjetskog rata europske su države, poslije i sudionice globalnoga sukoba, razvijale ratne planove kojima su anticipirale brzo provođenje ratnih operacija. Zamišljeni rat trebao je brzo biti gotov. Iako s razrađenim taktičkim postupanjem, provedbe ratnih planova nisu imale realno uporište¹ te se Prvi svjetski rat uskoro pretvorio u pozicijsko ratovanje² koje je crpilo demografske i privredne resurse svake države sudionice. Ratni planovi nisu predviđali takav razvoj događaja, stoga je održivost cjelokupne privrede, koja je jedva uspijevala opskrbiti vojsku na bojišnicama i civile u po-

---

* Rad je proširena verzija izlaganja koje je autor održao 7. listopada 2016. na Petom kongresu hrvatskih povjesničara (Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Sveučilište u Zadru, Zadar, 5. - 8. listopada 2016.).

¹ KARDUM, *Suton stare Europe*, 79-88.

² *Isto*, 100.

zadini, dovedena u pitanje.³ S druge strane, ratom je broj aktivnih poreznih obveznika bio znatno smanjen, čime su porezni prihodi države, ali i lokalne uprave pali,⁴ što je u konačnici otežalo i financiranje rata.

Mogućnosti plaćanja troškova rata

Austro-Ugarska Monarhija financirala je rat iz više financijskih izvora. Dostupni se podaci razlikuju. Primjerice, Austrijska nacionalna banka (*Österreichische Nationalbank* – OeNB) na svojim mrežnim stranicama navodi omjer financiranja rata 60 % ratnim zajmovima, a 40 % iz ostalih financijskih izvora.⁵ Manfred Rauchensteiner drukčijim matematičkim izračunom navodi isto tako da je 60 % ratnih troškova plaćeno obveznicama ratnih zajmova.⁶ Podaci koje je objavila Ágnes Pogány preciznije navode više izvora financiranja rata uz postotni udjel ratnih troškova koje su Austrija i Ugarska morale snositi od ljeta 1914. do jeseni 1918. godine. Prema autorici, oba dijela Monarhije zasebno su, s različitim udjelima, plaćala rat zajmovima podignutim u Austrougarskoj banci, poslovnim bankama te zajmovima iz inozemstva. Ukupno 53 % troškova sukoba sanirano je ratnim zajmovima⁷ (vidi grafikone 1 i 2).

Podatke o visini prosječnih troškova rata, koje su u ugarskom dijelu Monarhije zajedno snosile Ugarska i Banska Hrvatska, objavljivale su i onodobne tiskovine. Iako se nameće pitanje točnosti navedenih podataka, oni upućuju na stalan rast prosječnih mjesečnih troškova, koji su s 450 milijuna početkom rata narasli na 775 milijuna kruna u ljeto 1918. godine.⁸

Više od polovice ratnih troškova financirano je izdavanjem obveznica ratnih zajmova, čime se država zadužila kod građana, poduzeća i institucija. Uplaćenim novcem isplaćivani su mnogobrojni vojni kooperanti: industrijska poduzeća koja su proizvodila oružje, opremu, razna ubojita sredstva, potom vojni dobavljači hrane, obrtnici koji su radili za oružane snage. Država se tim načinom zadužila kod svojih građana, koji su za uplaćeni novac dobivali *rentu* – dividende.

Emisije ratnih zajmova Austro-Ugarske Monarhije raspisivane su zasebno u austrijskom i ugarskom dijelu države. Na temelju carske uredbe od 4. kolovoza 1914. austrijski ministar financija raspisao je austrijske emisije ratnih

³ BOULOC, *Ratni profiteri*, 121-125.

⁴ “Financijalne neprilike hrvatskih gradova”, *Obćinar : smotra za javnu upravu* (Zagreb), br. 33, 18. 8. 1917., 136.

⁵ “1878-1922. The Austro-Hungarian Bank”.

⁶ RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 577.

⁷ POGÁNY, “War Finance (Austria-Hungary)”.

⁸ “Ratni troškovi Ugarske i Hrvatske 700 milijuna mjesečno”, *Jutarnji list* (dalje: *JL*) (Zagreb), br. 1704, 9. 12. 1916., 2; “Novčane brige”, *Gospodarski list : glasilo Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva kao središnje zadruge u Zagrebu* (dalje: *GL*) (Zagreb), br. 13, 8. 7. 1918., 133. U članku je naveden mjesečni trošak rata u visini od 750 do 800 milijuna kruna. Iz objavljenih brojeva izračunata je prosječna vrijednost.

zajmova,⁹ a u Ugarskoj i Bansknoj Hrvatskoj emisije je raspisivao ugarski ministar financija. Osnovica je bila § 17. zakona “o iznimnim mjerama za slučaj rata”,¹⁰ prema kojem se ministarstvo smjelo “... poslužiti vjeresijom”.¹¹ Bitni elementi raspisivanja ratnih zajmova bili su Austrougarska banka te ministri financija koji su odobrili početak emisije, ali su isto tako ovlastili pojedine financijske institucije kao mjesta na kojima su zajmovi mogli biti uplaćeni.¹²

Austro-Ugarska Monarhija realizirala je ukupno osam emisija ratnih zajmova, a uplaćeni iznosi razlikovali su se u svakom dijelu države. Od jeseni 1914. do ljeta 1918. u obveznice je ukupno uplaćeno 53,72 milijarde kruna, od čega u Austriji 35,13, a u Ugarskoj 18,59 milijardi (vidi grafikom 3).

Iz grafikona je vidljivo da su uplate ratnih zajmova oscilirale tijekom svake emisije. Za razliku od stavljanja državnih obveznica u prodaju, iznos svake pojedinačne emisije ratnih zajmova nije bio unaprijed određen, nego je bio zaključen sa završetkom razdoblja upisivanja,¹³ a rokovi za uplatu bili su i produljivani.¹⁴

Rauchensteiner navodi da je Ugarska raspisala ukupno 17 emisija, od kojih je 13 bilo ponuđeno na javno uplaćivanje, a četiri su zajma bila međubankovna.¹⁵ No u konačnici autor, kako je vidljivo iz grafikona 3, navodi ukupno osam emisija ugarskih i austrijskih ratnih zajmova, što potvrđuje i niz izvora, primjerice izvještaji Prve hrvatske štedionice za ratne godine¹⁶ i onodobne tiskovine.

Razlozi viših uplata u austrijskom dijelu Monarhije leže u činjenici da su se na tom području nalazila metaloprerađivačka industrijska poduzeća koja su bila među najvećim proizvođačima oružja, streljiva i opreme za oružane snage. Zaradu ostvarenu na opskrbi vojske uprave poduzeća uplaćivale su u ratne zajmove, čime im se novac vraćao te su još ostvarivali i kamatu.¹⁷

Iako su nazivani *ratni zajmovi*, službeni naziv ugarskih zajmova od prve do osme emisije bio je “državni rentovni zajam”,¹⁸ koji je, ovisno o emisiji, imao jednu ili dvije kamatne stope: 6 i 5,5 %. Iznimka je bila tijekom druge emisije,

⁹ “Kundmachung”, *Wiener Zeitung* (Beč), br. 267, 12. 11. 1914., 17.

¹⁰ “Novi ratni zajam. Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 894, 12. 11. 1914., 1-3.

¹¹ “Komad IV., Broj 69., Zakonski članak LXIII. : 1912. zajedničkog ugarsko-hrvatskog državnog sabora o iznimnim mjerama za slučaj rata”, 376.

¹² “Novi ratni zajmovi. Kr. ug. od poreza oprošteni 6% i 5 ½% državni rentovni zajmovi od god. 1915. Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 1127, 20. 5. 1915., 2.

¹³ “6%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. (TREĆI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 1276, 12. 10. 1915., 1.

¹⁴ “VI. ratni zajam”, *JL*, br. 1889, 14. 6. 1917., 7.

¹⁵ RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 566. Autor navodi da je poslovanje “novčarskih magnata u ugarskoj polovici Carstva vodila bankarska kuća Rothschild”.

¹⁶ 1918. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu* [bez oznake stranice].

¹⁷ RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 569-570.

¹⁸ “Novi ratni zajam. Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 894, 12. 11. 1914., 1.

kada je zajam niže kamatne stope nazvan “državni ratni zajam”,¹⁹ i tijekom četrte i pete emisije, kada su zajmovi niže kamatne stope nazvani “blagajničko-ceduljni zajam”²⁰ i “državni odplatni zajam”²¹ (vidi tablicu 1). Austrijski ratni zajmovi, isto nazivani *Kriegsanleihe*, dijelili su se na *Staatsanleihe* (državni zajam) s 5,5 % te *Staatsschatzschein* (državna vrijednosnica) s 5 % kamata godišnje.²² U svakom slučaju, kamate su bile više od kamate za regularnu štednju u banci, koja je donosila 4 %.²³

Početak svake emisije državnoga rentovnog zajma označili su tipizirani pozivi na uplatu koje su javno objavljivale tiskovine. U pozivu su objavljeni uvjeti uplaćivanja državnih obveznica za sve zainteresirane uplatitelje, fizičke i pravne osobe. Dobit na obveznice bila je oslobođena plaćanja tadašnjih, ali i mogućih novih poreza. Iznose manje od 100 kruna moralo se uplatiti u cijelosti prema punoj vrijednosti obveznice. Iznose veće od 100 kruna uplaćivalo se prema “tečaju”, koji je izmijenjen vrijedio i za “pogodovni način uplate” – na rate.²⁴

Tečaj se mijenjao tijekom svakoga ratnog zajma: za prvu emisiju ugarskoga ratnog zajma tečaj za cijele uplate iznosio je 97,50 kruna, a za uplate na rate 98 kruna.²⁵ Tijekom osmoga ratnog zajma tečaj je bio sljedeći: 91,50 kruna za uplate do 27. lipnja 1918., nakon toga datuma do 11. srpnja tečaj je iznosio 91,70 kruna, a za obročne uplate tečaj je iznosio 92,50 kruna tijekom trajanja cijele emisije.²⁶

Za upisivanje ratnih zajmova moglo se iskoristiti i štednju čija je isplata bila blokirana naredbom o “moratoriju za izpunjavanje privatno-pravnih obaveza”.²⁷ Moratorij je mjera proglašena banskom naredbom 1. kolovoza 1914. u *Narodnim novinama*. Od 1. kolovoza bila je onemogućena naplata dugova, aktiviranje mjenica i čekova, a podizanje štednih uloga s bankovnih računa bilo je ograničeno.²⁸ Ta je mjera proširena te ponovno objavljena dva

¹⁹ “Novi ratni zajmovi. Kr. ug. od poreza oprošteni 6% i 5 ½% državni rentovni zajmovi od god. 1915. Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 1127, 20. 5. 1915., 3.

²⁰ “6%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. 5 ½%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni blagajničko ceduljni zajam. (ČETVRTI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 1464, 18. 4. 1916., 3.

²¹ “6%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. 5 ½%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni odplatni zajam. (PETI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 1685, 21. 11. 1916., 2.

²² “Offiziere, zeichnet die fünfte Kriegsanleihe!”, *Militär-Zeitung* (dalje: *MZ*) (Beč), br. 25, 1. 12. 1916., 147.

²³ Reklama Banke za trgovinu, obrt i industriju d. d., *JL*, br. 2060, 1. 12. 1917., 7.

²⁴ “Novi ratni zajam. Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 894, 12. 11. 1914., 1-3; “Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 1119, 12. 5. 1915., 1-4.

²⁵ “Novi ratni zajam. Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 894, 12. 11. 1914., 1-3; “Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 1119, 12. 5. 1915., 2.

²⁶ “5 ½%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. (OSMI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje”, *Narodne novine* (dalje: *NN*) (Zagreb), br. 131, 11. 6. 1918., 1.

²⁷ “Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 1119, 12. 5. 1915., 1-4.

²⁸ “Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 1. kolovoza 1914. broj 17.908, kojom se proglašuje naredba kr. ug. ministarstva od 31. srpnja 1914. broj 5715 ex 1914. M. Pr.

tjedna poslije. U proširenoj mjeri, prema § 5., isplata štednih uloga ovisila je o visini štednih uloga. Do iznosa od 2.000 kruna vlasniku je bilo dopušteno podići 200 kruna mjesečno, a za uloge u visini od 2.000 do 4.000 kruna moglo se mjesečno podići samo 10 % iznosa.²⁹ Odredba o moratoriju bila je tijekom svake emisije ratnoga zajma ukinuta isključivo za štedne uloge koje su vlasnici htjeli iskoristiti za uplate obveznica ratnih zajmova.³⁰ Tijekom prve emisije nije bilo ograničeno uplaćivanje zajmova s blokiranih štednji,³¹ tijekom druge emisije mogla se upotrijebiti samo četvrtina iznosa s računa,³² a prilikom trećega ratnog zajma moglo se uplatiti do pola iznosa štednje.³³

Za uplatu zainteresirane osobe mogle su podići kredit ili kao zalag položiti državne obveznice ili druge vrijednosne papire. Istovremeno je postojala mogućnost podizanja kredita na temelju uplaćene obveznice ratnoga zajma u Austrougarskoj banci ili u Kraljevskoj ugarskoj ratnoj zajmovnoj blagajni. Uplatitelj – vlasnik obveznice mogao je, uz redovite kamate, podići kredit u visini $\frac{3}{4}$ vrijednosti obveznice.³⁴ Prema vijestima iz službenih novina ugarskoga ministarstva financija, koje prenosi *Jutarnji list*, potpisnici zajma mogli su i prije posjedovanja obveznica podići lombardne kredite.³⁵

Za isplatu pripadajućih kamata, dva puta godišnje, obveznice su imale priložene kupone na kojima su bili napisani datumi isplate s iznosom.³⁶ Obveznica

---

u predmetu dozvole moratorija za izpunjavanje privatno-pravnih obaveza”, NN, br. 178, 1. 8. 1914., 1.

²⁹ “Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 14. kolovoza 1914. broj 18.972, kojom se proglašuje naredba kr. ug. ministarstva broj 6045 M. M. ‘u predmetu dozvole moratorija za izpunjavanje privatno-pravnih obaveza”, NN, br. 189, 14. 8. 1914., 1-2.

³⁰ Primjerice: “Komad XI., Broj 78., Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 13. svibnja 1915. broj 10572, kojom se proglašuje Naredba kr. ug. ministra financija broj 53006 od god. 1915. u predmetu upotrebe uložaka, što no su kod zavoda, koji se bave uložnim poslom, te kod inih takovih tvrdaka prije 1. kolovoza 1914. smješteni na uložnicu ili tekući račun, a inače potpadaju moratoriju, za uplate na obveznice 5 $\frac{1}{2}$ %-nog i 6%-nog rentovnog zajma (ratnog zajma) od god. 1915., koje dolaze pod emisiju na temelju §-a 17. z. čl. LXIII. : 1912.” 657-658.

³¹ “Novi ratni zajam. Poziv na potpisivanje”, JL, br. 894, 12. 11. 1914., 2.

³² “Poziv na potpisivanje”, JL, br. 1119, 12. 5. 1915., 2.

³³ “6%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. (TREĆI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje”, JL, br. 1277, 14. 10. 1915., 4-5.

³⁴ “Poziv na potpisivanje”, JL, br. 1119, 12. 5. 1915., 3-4. Prema: “Komad IX., Broj 70., Zakonski članak XLVII. : 1914 zajedničkog ugarsko-hrvatskog državnog sabora o osnutku kralj. ugarske ratne zajmovne blagajne”, 621-622, Kraljevska ugarska ratna zajmovna blagajna osnovana je sporazumom između ugarskoga te carskoga i kraljevskoga ministra financija i Austrougarske banke da bi država mogla platiti “povećane vjeresijske potrebe” prema trgovcima i obrtnicima. Zajmovna blagajna izdavala je vjerovnicima vrijednosne papire nazvane “kr. ug. zajmovne blagajničke naputnice”. Upravu ugarske zajmovne blagajne vodila je Austrougarska banka, a poslovanje je nadzirao ministar financija i “državni organi” koje je ministar imenovao na tu dužnost. Navedeni zakon car i kralj Franjo Josip I. potpisao je u prosincu 1914. godine.

³⁵ “Nove odredbe za ugarski ratni zajam”, JL, br. 970, 29. 12. 1914., 5.

³⁶ HR-HDA-1546, kut. 4, obveznica sedmoga austrijskoga ratnog zajma vrijednosti 200 kruna. Na kuponima je napisan iznos od 5 kruna i 50 helera za isplate 1. veljače i 1. kolovoza.

se, ovisno o emisiji, mogla i oročiti na rok od 60³⁷ ili 66 mjeseci,³⁸ a nakon isteka oročenja vlasnik je imao pravo na isplatu nominalne vrijednosti. Oročenje je bilo moguće po pojedinim emisijama, obično na obveznice s većom kamatnom stopom i za iznose veće od 1.000 kruna.³⁹

U Banskoj Hrvatskoj tijekom prve emisije, prema službenoj obavijesti u tiskovinama, mogao se uplatiti ugarski ratni zajam,⁴⁰ a zbog velikoga interesa u tiskovinama je nakon proteka roka građanstvo obaviješteno i o mogućnosti uplate austrijskoga ratnog zajma, koji se mogao potpisati samo u poštanskoj štedionici.⁴¹ Tom je prilikom poštanska štedionica otvorila "instituciju rentovnih štediona", što je omogućilo da su i siromašniji građani mogli uplatiti manje novčane uloge.⁴²

Tijekom svih sljedećih emisija bilo je moguće uplatiti i ugarske i austrijske obveznice.⁴³ Iz izvještaja Prve hrvatske štedionice od 1915. do 1917. uočava se, očekivano, da su građani položili više uplata za ugarske zajmove.⁴⁴ Prema izvještaju Prve hrvatske štedionice za 1917., zaključno sa sedmom emisijom ugarskih zajmova bilo je ukupno uplaćeno 20 puta više nego austrijskih.⁴⁵

Grafičko oblikovanje obveznica ratnih zajmova

Austrijske i ugarske obveznice imale su različito grafičko oblikovanje. Zajedničko im je da su na prvoj stranici napisani iznos, kamate i uvjeti isplaćivanja.⁴⁶ Austrijske su grafički oblikovane s različitim motivima u duhu secesije, a razlika je vidljiva i među obveznicama pojedinih emisija. Primjerice, na obveznicama četvrtoga zajma uvjeti su na prvoj stranici bili napisani na njemačkom jeziku, na drugoj stranici nalaze se objašnjeni uvjeti isplate dividende na njemačkom jeziku, a na trećoj stranici otisnuti su uvjeti prevedeni na češki, poljski, ukrajinski, slovenski, talijanski i rumunjski jezik. Kuponi na kojima su navedeni iznosi kamata i datumi isplate priloženi su kao zaseban list.⁴⁷ Obveznica petoga ratnog zajma na prvoj stranici donosi detaljne uvjete na njemačkom jeziku, na drugoj stranici uvjeti su prevedeni na češki, poljski,

³⁷ "Poziv na potpisivanje", *JL*, br. 1119, 12. 5. 1915., 1.

³⁸ "6%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. (TREĆI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje", *JL*, br. 1276, 12. 10. 1915., 2.

³⁹ "Poziv na potpisivanje", *JL*, br. 1119, 12. 5. 1915., 1.

⁴⁰ "Novi ratni zajam. Poziv na potpisivanje", *JL*, br. 894, 12. 11. 1914., 1-3 (1).

⁴¹ "Upisivanje na austrijski ratni zajam", *JL*, br. 950, 16. 12. 1914., 7.

⁴² "Subskripcija austrijskog ratnog zajma", *JL*, br. 903, 17. 11. 1914., 2.

⁴³ "Kod Wiener Bank-Vereina, Hrvatske podružnice u Zagrebu...", *JL*, br. 1125, 18. 5. 1915., 5.

⁴⁴ 1915. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu* [bez oznake stranice]; *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu 1916.* [bez oznake stranice]; 1917. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu* [bez oznake stranice].

⁴⁵ 1917. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu.*

⁴⁶ HR-HDA-1546, kut. 1, obveznica ugarskoga drugoga ratnog zajma vrijednosti 10.000 kruna, kut. 6, obveznica osmoga austrijskoga zajma vrijednosti 20.000 kruna.

⁴⁷ HR-HDA-1546, kut. 3, obveznica austrijskoga ratnog zajma vrijednosti 2.000 kruna.

ukrajinski, hrvatski, slovenski, talijanski i rumunjski, treća je stranica prazna te su na četvrtoj priloženi kuponi.⁴⁸ Na austrijskim obveznicama napisano je iz koje su emisije ratnoga zajma.

Obveznice ugarskih ratnih zajmova nemaju posebno grafičko oblikovanje, ali se uočava razlika u pojedinim emisijama. Na prvoj stranici obveznice druge emisije navedeni su iznos te uvjeti zajma na mađarskom jeziku, na drugoj stranici nalaze se uvjeti na njemačkom, a na sljedećoj stranici uvjeti su zajma na francuskom i engleskom jeziku. Kuponi s kamatama i datumima isplate su u prilogu.⁴⁹ Na prvoj stranici obveznice četvrte emisije nalazi se tekst na mađarskom jeziku, na drugoj na njemačkom, a na trećoj su stranici kuponi.⁵⁰

Iz priloženih opisa uočava se da obveznice izgledom, ali i uvjetima – službenim nazivima te kamatnim stopama – nisu bile istovjetne.⁵¹

Iznosi uplate ratnih zajmova na području Banske Hrvatske

Danas nisu poznati točni podaci o uplaćenim iznosima ratnih zajmova s područja Hrvatske i Slavonije. Tijekom trajanja prve emisije zagrebački *Jutarnji list* objavio je podatak da je u samo dva dana u središnjicama Prve hrvatske štedionice, Hrvatske eskomptne banke, Hrvatske sveobće kreditne banke i Hrvatske zemaljske banke uplaćeno 2.620.150 kruna.⁵² Precizni podaci o visini uplata te emisije u Prvoj hrvatskoj štedionici nalaze se u njezinu izvještaju za 1914. te iznose ukupno 11.816.000 kruna.⁵³ Izvještaji o poslovanju Prve hrvatske štedionice sačuvani su za sve ratne godine, a banka je imala veliki udio na novčanom tržištu Banske Hrvatske.

Rauchensteiner navodi male iznose za prvi ratni zajam koje su uplatile “slovensko-hrvatske štedionice”, što tumači činjenicom da su hrvatske, slovenske i talijanske banke bile u manjoj mjeri prisutne na tržištu kapitala Monarhije.⁵⁴ Za razliku od austrijskoga dijela Monarhije, Banska Hrvatska nije imala ni toliko razvijenu industriju koja je opskrbljivala oružane snage. Osim trgovaca stokom, primjerice Radivoja Hafnera, Huga Schlesingera, Edmunda Fuchsa, ili tvornice “Gavrilović”,⁵⁵ prve hrvatske tvornice cigaretnog papira u Zagrebu

⁴⁸ HR-HDA-1546, kut. 3, obveznica austrijskoga ratnog zajma vrijednosti 1.000 kruna.

⁴⁹ HR-HDA-1546, kut. 1, obveznica ugarskoga ratnog zajma vrijednosti 10.000 kruna.

⁵⁰ HR-HDA-1546, kut. 1, obveznica ugarskoga ratnog zajma vrijednosti 5.000 kruna.

⁵¹ O obveznicama austrougarskih ratnih zajmova opširnije vidi u: JELINČIĆ, Zmago, *Avstro-ogrsko vojne obveznice Prve svetovne vojne = Österreichisch-ungarischen Kriegsanleihen des ersten Weltkriegs*. Tržić: Učila. 2013.

⁵² “Ratni zajam”, *JL*, br. 906, 19. 11. 1914., 6.

⁵³ 1914. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu* [bez oznake stranice].

⁵⁴ RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 567.

⁵⁵ “Tko prima milijune?”, *Hrvatski Lloyd: list za promicanje trgovačko-industrijalnih te općih narodno-gospodarstvenih interesa* (Zagreb), br. 42, 13. 10. 1917., 2.

vlasnika Matije Freunda,⁵⁶ tvornice pokućstva “Bothe i Ehrmann”,⁵⁷ koji su za oružane snage isporučivali proizvode za daljnju industrijsku obradu, hrvatske banke najvjerojatnije nisu vidjele mogućnost većih ulaganja u vojnu industriju, a time posljedično i u ratne zajmove. Spomenute trgovce i industrijalce tiškovine su navodile kao uplatitelje obveznica ratnih zajmova⁵⁸ jer im se, kao i poduzećima iz Austrije i Ugarske, vraćao uloženi kapital.⁵⁹

U poslovnim izvještajima Prve hrvatske štedionice od 1914. do 1918. uočava se dinamika uplaćivanja. Navedeni su točni podaci o uplatama od prve do pete emisije (vidi grafikon 4). U izvještaju za 1917. naveden je ukupni iznos od 110.532.300 kruna za svih sedam emisija.⁶⁰ U izvještaju za posljednju ratnu godinu uopće nisu navedene uplate osme emisije ratnih zajmova.⁶¹

Poslovne izvještaje Prve hrvatske štedionice može se usporediti s poslovnim izvještajima Hrvatske eskomptne banke, koji su sačuvani samo za 1914., 1916. i 1917. godinu.⁶² Ti izvještaji donose podatke o uplatama austrijskih i ugarskih ratnih zajmova. Za prvi zajam u Hrvatskoj eskomptnoj banci upisano je 5.121.800 kruna,⁶³ sa zaključivanjem pete emisije uplaćeno je 28.942.250,⁶⁴ a sa završetkom sedmoga zajma uplate su dosegule 45.462.150 kruna.⁶⁵ Usporedbom podataka uočava se stalan porast uplaćenih iznosa, ali i manji udio Hrvatske eskomptne banke na tržištu kapitala.

Iz grafikona 4 vidi se da su uplate ugarskih ratnih zajmova oscilirale tijekom svake emisije: uplate druge emisije niže su od prve i treće, tijekom treće i četvrte emisije bilježi se rast te ponovno pad tijekom pete emisije.

Usporedbom austrijskih i ugarskih zajmova uočavaju se manje uplate austrijskih. Istovremeno pri svakoj idućoj emisiji uplate za oba zajma rastu, od druge do četvrte za približno 400.000 kruna, koja se približava iznosu od mili-

⁵⁶ “Monopolna prodaja cigaretnog papira zagrebačke tvornice za Srbiju”, *JL*, br. 1390, 3. 2. 1916., 3.

⁵⁷ “Ban u tvornici pokućstva Bothe i Ehrman, te u tiskari i litografiji Rožankovsky i drug”, *JL*, br. 1454, 8. 4. 1916., 5.

⁵⁸ Primjerice u: “Subskripcija na 5 ½% i 6% ugarski ratni zajam u Zagrebu dne. 22. svibnja 1915”, *JL*, br. 1134, 26. 5. 1915., 5, navedena je uplata Matije Freunda; u: “Subskripcija na 5 ½% i 6% ugarski ratni zajam u Zagrebu dne 26. svibnja 1915”, *JL*, br. 1136, 28. 5. 1915., 5, navodi se uplata Huga Schlesingera.

⁵⁹ RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 569-570.

⁶⁰ 1917. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu*.

⁶¹ 1918. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu*.

⁶² *Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1914*. [bez oznake stranice]; *Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1916*. [bez oznake stranice]; *Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1917*. [bez oznake stranice].

⁶³ *Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1914*.

⁶⁴ *Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1916*.

⁶⁵ *Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1917*.

jun kruna, a tek uplate u petoj emisiji prelaze iznos od 1,2 milijuna kruna (vidi grafikom 5).

Iako su uplaćeni iznosi rasli tijekom svake emisije, stvarna vrijednost uplaćenoga novca bila je zbog inflacije krune znatno manja. Rauchensteiner kao primjer navodi uplate sedme emisije ratnoga zajma u Austriji, koje su premašile iznos od 6 milijardi kruna, no stvarna uplata iznosila je samo osminu prijeratne vrijednosti krune.⁶⁶

Gospodarski list objavio je u prosincu 1918. članak “Što će biti sa novcem?”, u kojem je ukupna uplata svih osam ratnih zajmova u Banskoj Hrvatskoj procijenjena na 210 milijuna kruna.⁶⁷

Uplatna mjesta, uplatitelji i propagandni poticaji

Uplatna mjesta ratnih zajmova bila su navedena u “pozivima na potpisivanje”. U svakoj novoj emisiji mijenjao se popis mjesta uplate, banaka i štedionica. Prvu emisiju ratnih zajmova građani su mogli platiti isključivo u sljedećim financijskim institucijama i bankama: Austrougarskoj banci, poštanskim uredima i poštanskoj štedionici, poreznim uredima te u Kraljevskoj državnoj blagajni, potom u poslovnim bankama: Hrvatskoj sveobćoj kreditnoj banci d. d., Hrvatskoj eskomptnoj banci, Hrvatskoj zemaljskoj banci u Osijeku, Hrvatsko-slavonskoj zemaljskoj hipotekarnoj banci te u Prvoj hrvatskoj štedionici.⁶⁸ Prilikom sljedećih emisija zajmove se moglo uplatiti i u Wiener Bank-Verein Hrvatskoj Podružnici u Zagrebu⁶⁹ i Hrvatskoj poljodjelskoj banci.⁷⁰ Uplaćivanje zajmova kasnijih emisija prošireno je i na osiguravajuća društva. Reklamiralo se upisivanje obveznica “bez gotovog novca” kao polica životnoga osiguranja za civile u visini od 500 do 4.000 kruna⁷¹ ili uplata ratnih zajmova za “vojničke ženitbene jamčevine”.⁷² I Radivoj Hermann Hafner, već tijekom rata poznati vojni dobavljač stoke,⁷³ kojem je Ministarstvo rata isplatilo više od 134

⁶⁶ RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 577.

⁶⁷ R., “Što će biti sa novcem?”, *GL*, br. 21, 8. 11. 1918., 215-216.

⁶⁸ “Subskripcija ratnog zajma”, *JL*, br. 898, 14. 11. 1914., 3-4 (3).

⁶⁹ “Podpisavanje II. ratnog zajma”, *JL*, br. 1120, 13. 5. 1915., 5.

⁷⁰ “VI. ratni zajam ... Kod Hrvatske poljodjelske banke u Zagrebu...”, *JL*, br. 1889, 14. 6. 1917., 7.

⁷¹ Reklama “Potpisivanje ratnog zajma bez gotovog novca omogućuje ratno zajmovno osiguranje ‘Anker-a...’”, *JL*, br. 1871, 27. 5. 1917., 7. Isto tako, tijekom šeste emisije u: *MZ*, br. 11, 1. 6. 1917., objavljen je članak/reklama osiguravajućega društva “Anker” – “Kriegsanleihe ohne Bargeld”.

⁷² “Achte Kriegsanleihe als Militärheiratskaution”, *MZ*, br. 12, 15. 6. 1918., 10. Prema: Ivan GRČEVIĆ, “Novčane vrjednote. (Svršetak) Državna vjeresija”, *Šumarski list : organ Hrvatsko-slavonskoga šumarskoga društva* (Zagreb), br. 3, 3. 3. 1914., 124, za sklapanje “vojničke ženitbene jamčevine” i prije rata mogla se položiti obveznica.

⁷³ KRLEŽA, *Dnevnik 1918-22*, 36. “Jedini ideal: biti bogat kao Hafner. Prevariti sve i biti bogat kao Hafner.”

milijuna kruna,⁷⁴ otvorio je u studenom 1916. u svojem uredu u Ulici Marije Valerije 6 (danas Praška ulica) podružnicu za upisivanje ratnih zajmova.⁷⁵ U članku o Hafnerovoj financijskoj akciji poduzetoj "... jedino u korist promicanja patriotskih svrha..." kaže se i da je on osobno uplatio milijun kruna austrijskoga i ugarskoga ratnog zajma.⁷⁶ Unatoč spominjanju domoljublja, treba uzeti u obzir i podatak koji donosi Rauchensteiner – da je država isplaćivala vojne dobavljače i obveznicama ratnih zajmova⁷⁷ – te se može pretpostaviti da je Hafner obveznice kojima je bio isplaćen preprodavao građanima da bi došao do gotovine. Preprodavanje obveznica bilo je moguće jer na njima nije bilo napisano ime uplatitelja – vlasnika, nego da se isplaćuju donositelju, što je pravni naziv za vlasnika.⁷⁸

Svaku emisiju ratnih zajmova u Monarhiji obilježila je opsežna propaganda. Naprimjer, u Štajerskoj je pokrajinska vlast, u skladu s uputama ministarstva financija i unutarnjih poslova, detaljno razradila propagandu za ratne zajmove – koji oblik i koju argumentaciju iskoristiti za poticanje uplata unutar različitih socijalnih skupina stanovništva.⁷⁹ U tiskovinama je mnogo prostora posvećeno propagandi, a za izradu plakata, koji su poruke o važnosti uplaćivanja prenosili vizualno i najupečatljivije, angažirani su umjetnici.⁸⁰ Umjetnički su bili oblikovani u duhu secesije sa simboličkim motivima: vitez zamahuje mačem,⁸¹ potom simbol Pravde s mačem i kantarom. Na kantar su u jednoj posudi kovanice, a u drugoj golubica mira koja je prevagnula.⁸² Motivi plakata su i vojnici koji nose lovorove vijence dok prolaze između dva stupa na čijim vrhovima gori vatra⁸³ ili dvoglavi orao, simbol Austrije, koji drži mač.⁸⁴ Promicanju uplate ratnih zajmova pridružili su se u austrijskom dijelu Monarhije i glumci, operni i operetni pjevači.⁸⁵

S područja Hrvatske ostao je sačuvan samo primjerak plakata iz posljednje emisije ratnih zajmova. Na plakatu je uz slogane "Pomognite borbi za mir" i "Bilježite ratni zajam" prikazan vojnik koji, dok baca granatu, drži veliku kovanicu zlatne krune kao štit na kojem se lome koplja i bajuneti. Plakat se nalazi u fundusu Zavičajnoga muzeja Ozalj.⁸⁶

⁷⁴ RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 573.

⁷⁵ "Peti ratni zajam. Gospodin Radivoj Hafner...", *JL*, br. 1693, 28. 11. 1916., 7.

⁷⁶ *Isto*.

⁷⁷ RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 576.

⁷⁸ HR-HDA-1546, kut. 1, obveznica drugoga ugarskoga ratnog zajma vrijednosti 10.000 kruna. Na drugoj i trećoj stranici napisano je na njemačkom *Inhaber*, na francuskom *porteur* i na engleskom jeziku *bearer* (hrv. "vlasnik, donositelj").

⁷⁹ MOLL, *Die Steiermark im Ersten Weltkrieg*, 126.

⁸⁰ RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 575.

⁸¹ "Živnostenska banka. Zeichnet die fünfte Kriegsleihe".

⁸² "Zeichnet 8. Kriegsleihe".

⁸³ "8. Kriegsleihe".

⁸⁴ "Zeichnet 4. Kriegsleihe".

⁸⁵ "Kriegsleihetage der österreichischen Bühnen".

⁸⁶ Zavičajni muzej Ozalj, Zbirka dokumenata Zavičajnoga muzeja Ozalj, inv. br. 2353.

Radi što većega uplaćivanja obveznica propaganda je bila usmjerena prema očekivano najvećoj skupini potencijalnih platiša – civilima, ali i prema vojnom osoblju na bojišnicama. Stoga je uredništvo vojnoga glasila tiskanog u Beču *Militär-Zeitung* objavljivalo vijesti o početku svake emisije ratnih zajmova,⁸⁷ a poslije, tijekom rata, opširnije propagandne, emotivnije članke, naslovljene primjerice “Heimat und Schützengraben” (Domovina i rovovi).⁸⁸ U tom se članku, među ostalim, govori o potrebi zajedništva “za postizanje nove financijske pobjede”.⁸⁹ U ljeto 1918., za trajanja posljednje, osme emisije ratnih zajmova, oružane su snage dopremile s bojišnice dva rashodovana mužara koji su bili postavljeni u austrijskim i ugarskim gradovima te su građani pored njih mogli upisivati obveznice.⁹⁰

U Hrvatskoj i Slavoniji Kraljevska zemaljska vlada poduzela je razne mjere da bi građani uplatili čim veće svote: u skladu s banskom naredbom, banke su morale raditi i nedjeljom,⁹¹ Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade izdao je okružnicu nastavnom osoblju osnovnih i srednjih škola,⁹² a državni zaposlenici te umirovljeni činovnici mogli su uplatiti obveznice i na rate u visini od 10 % mjesečnoga iznosa plaće ili mirovine.⁹³

Ostvarenju željenoga cilja, čim većih uplata, pridružio se i zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer, koji je izdao okružnicu – poziv svećenicima da uplaćuju obveznice, ali i da u propovijedima i u razgovoru sa župljanima upozoravaju na važnost uplaćivanja državnih ratnih obveznica.⁹⁴ Javnim pozivima pridružila se i zagrebačka Trgovačko-obrtnička komora, koja je člankom objavljenim u dnevnim novinama pozvala svoje članove, ali i sve ostale subjekte u privredi, da sudjeluju u provođenju “... ove sjajno zamišljene financijske operacije”.⁹⁵ Uprava riječke podružnice parobrodarskoga poduzeća “Adria” svojim je zaposlenicima koji su željeli uplatiti zajam ranije isplatila plaću.⁹⁶

Obveznice je, prema odredbi Zemaljske vlade, uplatila i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Akademija je imala otvoren račun u Hrvatskoj sveobćoj kreditnoj banci, na kojem nije bilo dovoljno raspoloživog novca, stoga je banka uz polog državne obveznice iz 1897. otvorila lombardni kredit za uplatu 25.000 kruna ratnoga zajma, koje je stavila pod oročenje. Ta bankovna operacija uzrokovala je razne komplikacije, a time i veće troškove dok je ratni zajam donosio “samo 6%”.⁹⁷

⁸⁷ “Die österreichische Kriegsanleihe”, *MZ*, br. 11, 15. 5. 1915., 62-63.

⁸⁸ “Heimat und Schützengraben”, *MZ*, br. 10, 15. 5. 1917., 57-58.

⁸⁹ *Isto.*

⁹⁰ “Mörserpropaganda für die Kriegsanleihe”, *MZ*, br. 12, 15. 6. 1918., 12.

⁹¹ “Obustava nedjeljnog počinka u bankama radi ratnog zajma”, *JL*, br. 1695, 30. 11. 1916., 5.

⁹² “Okružnica glede ratnog zajma”, *JL*, br. 1688, 23. 11. 1916., 5.

⁹³ “Ratni zajam i zemaljski namještenici”, *JL*, br. 906, 19. 11. 1914., 5.

⁹⁴ “Nadbiskupove okružnice”, *JL*, br. 908, 20. 11. 1914., 4.

⁹⁵ “Zagrebačka komora i ratni zajam”, *JL*, br. 900, 15. 11. 1914., 7.

⁹⁶ “Rieka za ratni zajam”, *JL*, br. 902, 17. 11. 1914., 4.

⁹⁷ HR-AHAZU-2, kut. 45, br. 235.

O propagandi, poticanju stanovništva na upisivanje ratnih zajmova, danas najviše svjedoče tiskovine. Tijekom trajanja pojedine emisije objavljivani su, umetnuti između novinskih članaka, podebljano otisnuti slogani poput: "Svaki Hrvat mora nešto potpisati za ratni zajam";⁹⁸ "Tko potpisuje zajam, vojuje!";⁹⁹ "Skori mir može se postići samo časnom pobjedom Stoga potpisujte ratni zajam!";¹⁰⁰ "8 [o]smi ratni zajam potpiši, to je dužnost tvoja prema domovini i narodu. Dosadnji ratni zajmovi ispadoše dobro, a tako mora i sadnji, koji nosi broj 8".¹⁰¹ Tijekom prvih ratnih zajmova u sloganima su se isticali motivi obveze prema domovini i vojsci, a u kasnijim emisijama motivi pobjede, mira¹⁰² i brzoga povratka vojnika kući.¹⁰³

Članke u kojima su se iznosili razlozi uplaćivanja zajmova uz tumačenja njihove povoljnosti objavljivao je i *Gospodarski list*,¹⁰⁴ ali su objavljivani i uobičajeni propagandni članci u kojima se spominjala primjerice "... požrtvovnost prema državi i kralju..." i "... dužnost i prema cjelini i prema samima sebi...".¹⁰⁵

U jesen i zimu 1916., tijekom trajanja petoga ratnog zajma, propaganda za uplaćivanje dosegla je svojevrsan vrhunac. Prenesena je izjava general-pukovnika Borojevića: "Mi možemo rat izgubiti, ako li nam ponestane novca. Podpisani milijuni dobivene su bitke, koje vode k miru. Mi na fronti potpisujemo posljednji raspoloživi filir, tko će u domovini zaostati za nama? Tko...?"¹⁰⁶

Tijekom petoga ratnog zajma Centralne su sile predale Antanti prijedlog o sklapanju mira,¹⁰⁷ a tiskovine su taj događaj stavile u kontekst koristi uplaćivanja ratnih zajmova. Naime, kratkotrajno se poboljšao tečaj krune na inozemnim tržištima te su novine prenijele vijesti da "... će nakon sklopljenog mira [obveznice ratnoga zajma] biti jedan od najtraženijih vrijednosnih papira" te da "... svatko tko može, neka svoj novac uloži u ovaj vrijednosni papir".¹⁰⁸ Nepotpisani autori propagandnih članaka isticali su sigurnu, ali i veliku vrijednost obveznica ratnih zajmova te "... svatko, koji je svoj vlastiti prijatelj i računa sa budućnošću treba, da upotrijebi zgodu i ... pristupi k potpisivanju ratnoga zajma".¹⁰⁹ Mirovnu su ponudu države Antante u konačnici odbile.¹¹⁰

⁹⁸ Citirani slogan, *JL*, br. 894, 12. 11. 1914., 3.

⁹⁹ Citirani slogan, *JL*, br. 1465, 19. 4. 1916., 3.

¹⁰⁰ Citirani slogan, *JL*, br. 1870, 26. 5. 1917., 3.

¹⁰¹ Citirani slogan, *JL*, br. 2342, 12. 6. 1918., 4.

¹⁰² Slogan "Skori mir može se postići samo časnom pobjedom Stoga potpisujte ratni zajam!", *JL*, br. 1870, 26. 5. 1917., 3.

¹⁰³ Slogan "Svaka kruna...", *JL*, br. 1872, 28. 5. 1917., 4.

¹⁰⁴ "Šesti ratni zajam", *GL*, br. 10, 23. 5. 1917., 109-110.

¹⁰⁵ "Osmi ratni zajam", *GL*, br. 12, 23. 6. 1918., 121.

¹⁰⁶ "Vojskovođa Borojević o važnosti ratnoga zajma", *JL*, br. 1705, 10. 12. 1916., 3.

¹⁰⁷ KARDUM, *Suton stare Europe*, 195.

¹⁰⁸ "Peti ratni zajam", *JL*, br. 1710, 16. 12. 1916., 5.

¹⁰⁹ "Peti ratni zajam", *JL*, br. 1715, 20. 12. 1916., 6.

¹¹⁰ KARDUM, *Suton stare Europe*, 195-197.

Uz navedene slogane i poticajne, može se reći “edukacijske” članke, u novinama su se objavljivali podaci o uplaćenim iznosima u pojedinim financijskim institucijama; prije je naveden podatak o uplatama u središnjicama Prve hrvatske štedionice, Hrvatske eskomptne banke, Hrvatske sveobće kreditne banke i Hrvatske zemaljske banke u studenom 1914. godine.¹¹¹

Isto tako, u javnost su se iznosila imena uplatitelja zajmova. Tijekom prve emisije tiskovine su prenijele vijest da je car i kralj Franjo Josip I. “iz privatnog i obiteljskog fonda” uplatio 5 milijuna kruna,¹¹² ban Trojedne Kraljevine Ivan Škrlec Lomnički 10.000, a zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer 300.000 kruna.¹¹³ Jednu od najvećih uplata za prvi ratni zajam, u iznosu od 6 milijuna kruna, položila je Brodska imovna općina.¹¹⁴

Dnevne su novine objavljivale članke u kojima su se donosili iznosi uplaćeni u pojedinoj banci te imena građana uplatitelja. Podaci o uplaćenim iznosima donošeni su za emisiju koja je tada vrijedila, ali se navodilo i koliko je ista osoba uplatila u prijašnjim emisijama.¹¹⁵ Iz vijesti o uplatama saznaju se imena danas “poznatijih” uplatitelja: Eugen Feller, Milan Amruš, Kastner i Öhler,¹¹⁶ Radivoj Hafner,¹¹⁷ Pavao barun Rauch.¹¹⁸

Godine 1917. Zemaljska je vlada donijela odredbu o održavanju “Dana ratnog zajma” 5. lipnja da bi se pospješilo uplaćivanje zajmova.¹¹⁹ Takav “skup” održan je u Đakovu, ali tek 10. lipnja. Na manifestaciji je veći broj uglednika i stručnjaka iz Đakovštine okupljenima obrazlagao potrebu i važnost uplaćivanja obveznica, a istovremeno su ih okupljeni mogli uplatiti.¹²⁰

U literaturi je navedeno da je Šandor Alexander, najpoznatiji po organiziranju društva “Prehrana” u Zagrebu tijekom Prvoga svjetskog rata, za posljednji ratni zajam 1918. uplatio milijun kruna, zbog čega je i dobio plemenitašku titulu Sesevski.¹²¹

Mogući razlozi uplaćivanja

O motivaciji i stvarnim razlozima uplaćivanja obveznica ratnih zajmova danas se može samo pretpostavljati. Ipak, sa sigurnošću se može ustvrditi da je

¹¹¹ “Ratni zajam”, *JL*, br. 906, 19. 11. 1914., 6.

¹¹² “Prinos Njeg. Veličanstva ratnom zajmu”, *JL*, br. 895, 12. 11. 1914., 1; RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 576. Autor navodi da se u javnosti isticalo da su car i kralj Franjo Josip I. i njegov nasljednik Karlo I. (IV.) uplaćivali višemilijunske iznose u ratne zajmove.

¹¹³ “Ratni zajam”, *JL*, br. 904, 18. 11. 1914., 5.

¹¹⁴ “Šest milijuna za ratni zajam”, *JL*, br. 901, 16. 11. 1914., 2.

¹¹⁵ “Četvrti ratni zajam”, *JL*, br. 1474, 29. 4. 1916., 3.

¹¹⁶ *Isto*.

¹¹⁷ “Kod Wiener Bank-Vereina, Hrvatske podružnice u Zagrebu...”, *JL*, br. 1125, 18. 5. 1915., 5.

¹¹⁸ “VI. ratni zajam”, *JL*, br. 1860, 16. 5. 1917., 5.

¹¹⁹ OSTAJMER, “Upisi ratnoga zajma”, 98.

¹²⁰ *Isto*, 99-102.

¹²¹ IVELJIĆ, *Očevi i sinovi*, 241.

svaki uplatitelj imao osobne razloge i motive. U medijima je bila prisutna propaganda koja je kod nekih osoba vjerojatno stvorila dojam da potpisivanjem zajmova pomažu državi u ratu i tako doprinose okončanju rata pobjedom. Drugi su vjerojatno uplaćivali iz potrebe. Spomenuto je da su moratorijem štednje građana bile blokirane, međutim moglo ih se iskoristiti za uplate obveznica, na temelju kojih se mogao podići kredit. Očito su neki na taj način došli do financijskih sredstava potrebnih za svakodnevni život. Mogući motiv uplate sigurno je bilo i stvaranje financijske i materijalne koristi s obzirom na to da su obveznice ratnih zajmova bile državne, time i sigurne obveznice, koje su donosile visoke kamate, a usto su bile oslobođene plaćanja poreza.

Kao još jedan mogući razlog uplaćivanja može se spomenuti i svojevrsna prisila. Uplaćivanje takve vrste državnih obveznica i inače se tumači kao ne potpuno dobrovoljno,¹²² a prema Branku Ostajmeru neki su pojedinci upisivali zajmove "... jer se to od njih jednostavno očekivalo...", ali su uplaćivali manje iznose.¹²³ Opširna i prostudirana propaganda najvjerojatnije je nagnala uplatitelje na sve veće uplate; o svojevrsnoj prisili danas se ne mogu naći podaci, a tek završetkom rata o zajmovima se počelo govoriti kao o prinudi.¹²⁴

Stvarnost

Kako je rečeno, uplate veće od 100 kruna uplaćivale su se prema "tečaju". U biti se obveznicu vrijednosti 100 kruna ili više kupovalo za nekoliko kruna povoljnije.¹²⁵ Tek u kasnijim emisijama "pozivi na potpisivanje" donose podatak da je ta niža cijena "prava emisionalna cijena" obveznice.¹²⁶ Od 1917. na obveznice su vlasnici morali plaćati i tek uvedeni porez na ratnu dobit.¹²⁷ Iako se kao pogodnost previđalo da će se obveznicama prilikom demobilizacije moći kupiti "demobilizirana dobra",¹²⁸ takav način stvaranja državnih dugova može se smatrati i porezom.¹²⁹ Može se zaključiti da je obveznicama ratnih zajmova i

¹²² Ivan GRČEVIĆ, "Novčane vrjednote. (Svršetak) Državna vjeresija", *Šumarski list*, br. 3, 3. 3. 1914., 114.

¹²³ OSTAJMER, "Upisi ratnoga zajma", 93.

¹²⁴ HR-DAZG-252, 105, Spisi predsjedništva komore, Zapisnik predsjedničke sjednice održane dne 29. prosinca 1918.

¹²⁵ "Novi ratni zajam. Poziv na potpisivanje", *JL*, br. 894, 12. 11. 1914., 1-3; "Poziv na potpisivanje", *JL*, br. 1119, 12. 5. 1915., 2.

¹²⁶ "5 ½%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. (OSMI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje", *NN*, br. 131, 11. 6. 1918., 2.

¹²⁷ *Isto*. Prema: "Komad XIX., Broj 93., Zakonski članak XXIX. : 1916. zajedničkog ugarsko-hrvatskog državnog sabora o porezu na ratne dobitke", 338, fizičke i pravne osobe koje su ostvarile višak u poslovanju tijekom 1914. – 1916. bile su obveznici plaćanja "poreza na ratne dobitke".

¹²⁸ "5 ½%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. (OSMI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje", *NN*, br. 131, 11. 6. 1918., 2.

¹²⁹ Ivan GRČEVIĆ, "Novčane vrjednote. (Svršetak) Državna vjeresija", *Šumarski list*, br. 3, 3. 3. 1914., 114.

uvođenjem poreza na ratnu dobit porezno opterećenje fizičkih i pravnih osoba u Monarhiji višestruko poraslo.

Prilikom otplate obveznica vlasnici su koristili kupone na temelju kojih su imali pravo na dvije rate kamata godišnje. No u "pozivima" se navodi i "odkaz" obveznica "posvema ili dielom u nominalnoj vrijednosti", prilikom čega na glavnicu i kamate nisu trebali biti naplaćeni porezi.¹³⁰ "Otkaz" je pojam koji je označavao otkup vrijednosnih papira: smanjivanjem kamata nakon protoka zadanoga vremena ili potpunim povlačenjem obveznica iz optjecaja. U drugom slučaju država je trebala isplatiti glavnicu koja je trebala biti umanjena za već, preko kupona, isplaćene kamate.¹³¹

Dok se isticala nužnost, ali i korist uplaćivanja ratnih zajmova i dok je vlast "... oko promicanja uspjeha ugarskih državnih ratnih zajmova, emitovanih u interesu slavodobitnog svršetka sadašnjeg svjetskoga rata..." pojedincima dijelila priznanja,¹³² privredna stvarnost bila je potpuno drukčija. Središnja banka, zbog nedostatka novca, stalno je tiskala krunske banknote te je do kraja rata za 12 i pol puta premašen polog u zlatu, čime je valuta devalvirala.¹³³ Tako su i uplaćene obveznice ratnoga zajma gubile na vrijednosti. U izvještaju Prve hrvatske štedionice za 1918. navedene su kao vlasništvo banke obveznice ugarskih i austrijskih zajmova prema nominalnoj i tečajnoj vrijednosti. Tečajna vrijednost bila je u prosjeku manja za 23,21 %.¹³⁴

Već u studenom 1918. *Gospodarski list* prenio je (prije citirani) članak iz *Hrvatskoga Lloyda* u kojem autor iznosi razmatranje stanja državnih dugova nakon raspada Monarhije. Prema autoru, državni dugovi Monarhije nastali tiskanjem krunskih banknota izrazito su visoki, a uz njih je trebalo ubrojiti i obveznice ratnih zajmova. Prilikom sukcesije, na Državu Slovenaca, Hrvata i Srba prešao bi njezin dio duga, ali autor smatra da nova država ne bi trebala priznati i ratne zajmove, jer je s područja Banske Hrvatske plaćen "malen iznos", a njihovim bi uključivanjem preuzeti dug izrazito porastao.¹³⁵

Odnos prema obveznicama nakon rata vidljiv je iz zapisnika sjednice predsjedništva zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore održane 29. prosinca 1918. godine.¹³⁶ Dok je tijekom rata zagrebačka komora pozivala na što veće uplate ratnih zajmova, uprava komore u istom je razdoblju upisala ukupno 230.000 kruna nominalne vrijednosti ratnih zajmova.¹³⁷ Iz zapisnika spomenute sjednice saznaje se da "Pokušaj da se ti papiri prodadu, nije uspio..." a u

¹³⁰ "Poziv na potpisivanje", *JL*, br. 1119, 12. 5. 1915., 3.

¹³¹ Ivan GRČEVIĆ, "Novčane vrjednote. (Svršetak) Državna vjeresija", *Šumarski list*, br. 3, 3. 3. 1914., 129.

¹³² "Priznanice za promicanje ratnog zajma", *JL*, br. 1693, 28. 11. 1916., 5.

¹³³ "Modern Age. Gulden and Krone Currency".

¹³⁴ 1918. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu*.

¹³⁵ R., "Što će biti sa novcem?", *GL*, br. 21, 8. 11. 1918., 215-216.

¹³⁶ HR-DAZG-252, 105, Spisi predsjedništva komore, Zapisnik predsjedničke sjednice održane dne 29. prosinca 1918.

¹³⁷ *Isto*.

istoj točki dnevnoga reda zapisano je da komora "... nije imala sredstava za potpisivanje, a morala ga je pod pritiskom izvršiti"¹³⁸

Koliko su obveznice postale bezvrijedne svjedoče i pečati na danas sačuvanim primjercima. Na prve stranice otisnuti su pečati Ministarstva financija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca¹³⁹ ili pečati Riznice Kraljevine Italije,¹⁴⁰ a ima i primjeraka na kojima su otisnuti pečati obiju država.¹⁴¹ Stoga se može pretpostaviti da su obveznice uplaćene na području Trojedne Kraljevine sukcesijom prešle u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, a uz ratnu devalvaciju smanjena im je vrijednost prilikom zamjene kruna za dinare 1922. pala za nominalnih i dodatnih 75 %. U godišnjim poslovnim izvještajima Prve hrvatske štedionice i Hrvatske eskomptne banke sastavljenim nakon rata obveznice ratnih zajmova u vlasništvu banaka uopće nisu spomenute.¹⁴²

Zaključak

Više od polovine troškova rata Austro-Ugarska Monarhija sanirala je raspisivanjem zasebnih austrijskih i ugarskih ratnih zajmova. U Banskoj Hrvatskoj moglo se uplatiti i ugarske i austrijske obveznice. Radi što većih uplata, tj. posuđivanja novca od građana, vlast je donijela niz zakonskih mjera kojima je trebalo potaknuti stanovništvo na što veće uplate. Raspisivanje svake nove emisije ratnih zajmova pratila je sveprisutna i nametljiva propaganda. Uz tiskanje slogana, korištenje lika i reputacije feldmaršala Borojevića te objavljivanje članka u kojima su ratni zajmovi tumačeni kao dobra ili čak najbolja investicija, javno su objavljivana imena, često uglednijih potpisnika ratnih zajmova uz uplaćene iznose. Procjenjuje se da je u Hrvatskoj i Slavoniji od 1914. do 1918. uplaćeno približno 210 milijuna kruna. Treba napomenuti da su *ratne* državne obveznice bile do neke mjere pogodnije pravnim osobama i poduzećima, koji su zajmove mogli koristiti kao zaloge u poslovanju, za podizanje kredita ili za preprodaju trećim osobama. S druge strane, građani su mogli obveznice oročiti ili dva puta godišnje preuzimati isplatu dividende. Može se razmatrati više poticaja za uplaćivanje zajmova. Propaganda, u kojoj se isticao patriotizam, uz naglasak na isplativost i sigurnost investicije, morala je imati veliki utjecaj na građane koji su željeli pomoći državi i vojsci. Može se pretpostaviti da je vlast tom propagandnom slikom do neke mjere stvarala i pritisak, pogotovo na siromašnije građane (učitelje, učenike, umirovljenike), radi pospješivanja

¹³⁸ *Isto.*

¹³⁹ HR-HDA-1546, kut. 5, obveznica sedmoga austrijskoga ratnog zajma vrijednosti 20.000 kruna.

¹⁴⁰ HR-HDA-1546, kut. 3, obveznica osme austrijske emisije ratnoga zajma vrijednosti 1.000 kruna.

¹⁴¹ HR-HDA-1546, kut. 6, obveznica pete emisije austrijskoga ratnog zajma vrijednosti 100 kruna.

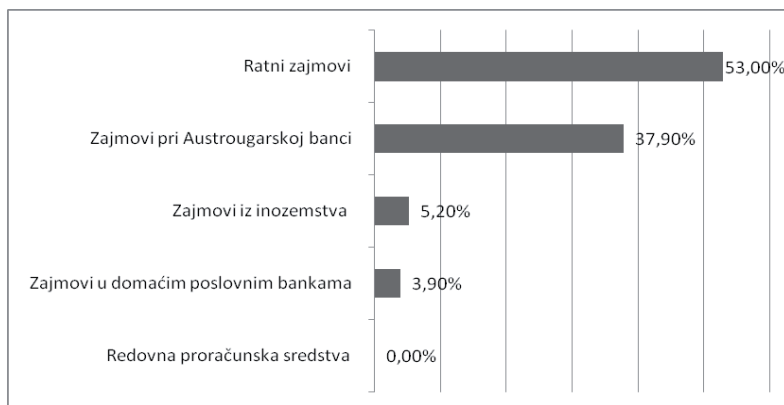
¹⁴² 1919. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu* [bez oznake stranice]; *Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1919.* [bez oznake stranice].

uplata. Uz patriotizam, vjerojatno su neki pojedinci upisivali obveznice i u želji za ostvarenjem zarade. No austrougarska je kruna zbog sve dublje gospodarske krize gubila na vrijednosti, čime su i obveznice postajale manje vrijedne. Završetkom rata i raspadom Monarhije obveznice su postale bezvrijedne te su svi uplatitelji izgubili uloženi novac. Tako se uplate ratnih zajmova nakon rata počelo doživljavati kao prisilu, a u zagrebačkom *Gospodarskom listu* iznosilo se mišljenje da prilikom sukcesije Država Slovenaca, Hrvata i Srba ne bi trebala prihvatiti dugove nastale ratnim zajmovima.

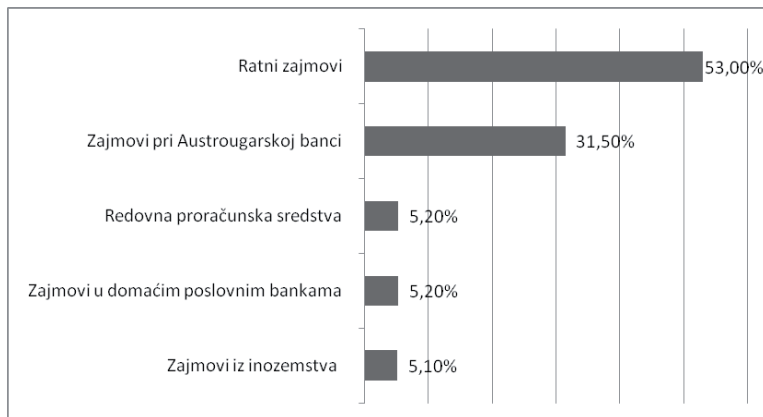
Prilozi

Grafikon 1. Izvori financiranja rata za austrijski dio Monarhije

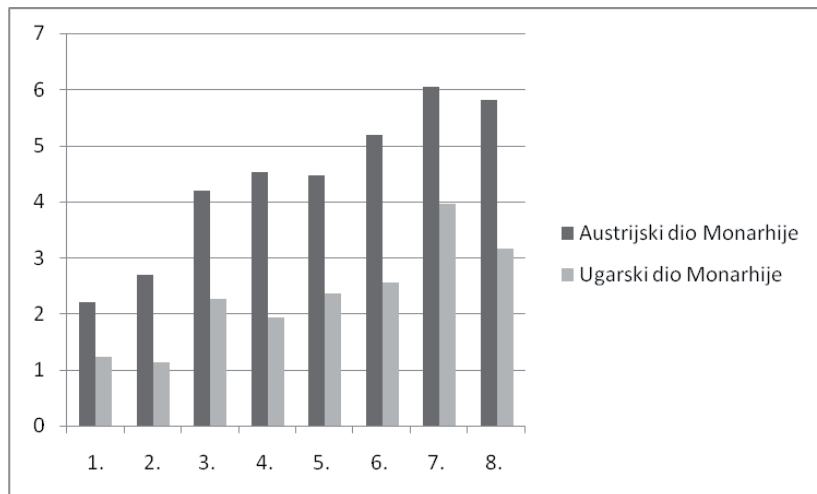
Izvor: POGÁNY, "War Finance (Austria-Hungary)".

Grafikon 2. Izvori financiranja rata za ugarski dio Monarhije

Izvor: POGÁNY, "War Finance (Austria-Hungary)".

Grafikon 3. Ukupno uplaćeni iznosi svih osam emisija austrougarskih ratnih zajmova, u milijardama kruna

Izvor: RAUCHENSTEINER, *The First World War*, 577.

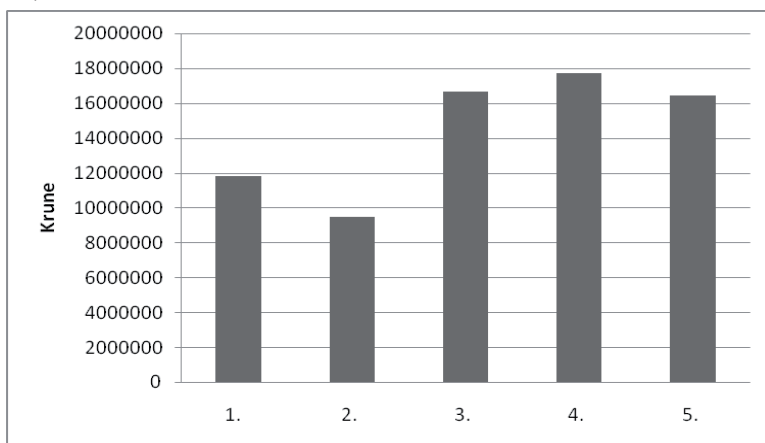
Tablica 1. Datumi upisivanja ugarskih ratnih zajmova i kamatne stope

Emisija	Kamatna stopa		Datumi upisivanja pojedine emisije
1.	6 %		od 16. do 23. studenoga 1914.
2.	6 %	5,5 %	od 12. do 26. svibnja 1915.
3.	6 %		od 18. listopada do 17. studenoga 1915.
4.	6 %	5,5 %	od 19. travnja do 23. svibnja 1916.
5.	6 %	5,5 %	od 23. studenoga do 22. prosinca 1916.
6.	6 %		od 12. svibnja do 12. lipnja 1917.
7.	6 %	5,5 %	od 15. studenoga do 14. prosinca 1917.
8.	5,5 %		od 12. lipnja do 11. srpnja 1918.

Izvor: "Novi ratni zajam, poziv na potpisivanje", *JL*, br. 894, 12. 11. 1914., 1-3; "Poziv na potpisivanje", *JL*, br. 1119, 12. 5. 1915., 1-3; "6%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. (TREĆI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje", *JL*, br. 1276, 12. 10. 1915., 1-2; "6%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. 5 ½%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni blagajničko ceduljni zajam. (ČETVRTI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje", *JL*, br. 1464, 18. 4. 1916., 3-5; "6%-ni kraljevski ugarski od poreza opro-

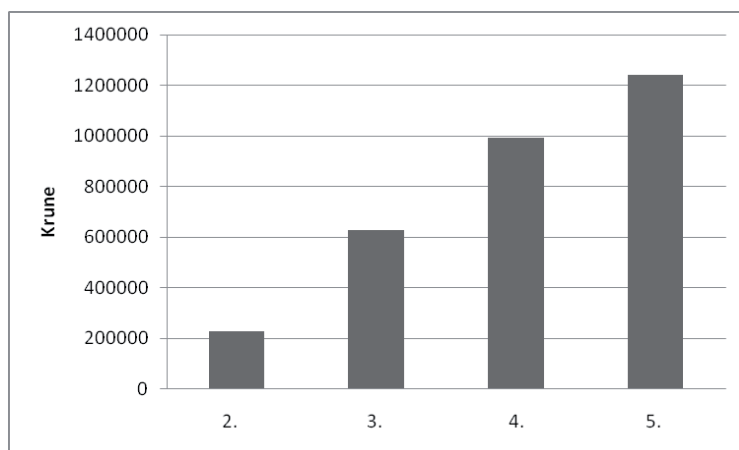
šteni državni rentovni zajam. 5 ½%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni odplatni zajam. (PETI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje”, *JL*, br. 1685, 21. 11. 1916., 2-3; “6%-tni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. (ŠESTI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje”, *NN*, br. 107, 9. 5. 1917., 1-2; “6%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. 5 ½%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. (SEDMI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje”, *NN*, br. 259, 12. 11. 1917., 1-2; “5 ½%-ni kraljevski ugarski od poreza oprošteni državni rentovni zajam. (OSMI RATNI ZAJAM.) Poziv na potpisivanje”, *NN*, br. 131, 11. 6. 1918., 1-2.

Grafikon 4. Uplate ugarskih ratnih zajmova od prve do pete emisije u Prvoj hrvatskoj štedionici

Izvor: 1914. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu*; 1915. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu*; *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu 1916.*

Grafikon 5. Iznosi uplate austrijskih ratnih zajmova od druge do pete emisije u Prvoj hrvatskoj štedionici

Izvor: 1915. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu*; *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu 1916.*

Neobjavljeni izvori

HR-AHAZU-2: Hrvatska, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, fond 2, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU).

HR-DAZG-252: Hrvatska, Državni arhiv u Zagrebu, Zagreb, fond 252, Trgovinska komora u Zagrebu.

HR-HDA-1546: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1546, Zbirka obveznica Austrougarskog ratnog zajma – Zg. 1915-1917.

Objavljeni izvori

“Komad IV., Broj 69., Zakonski članak LXIII. : 1912. zajedničkog ugarsko-hrvatskog državnog sabora o iznimnim mjerama za slučaj rata”. U: *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1913. (Komad I. – X. Broj 1. – 122.)*. Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1913, 369-379.

“Komad IX., Broj 70., Zakonski članak XLVII. : 1914 zajedničkog ugarsko-hrvatskog državnog sabora o osnutku kralj. ugarske ratne zajmovne blagajne”. U: *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1915. (Komad I. – XX. Broj 1. – 122.)*. Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1916, 621-622.

“Komad XI., Broj 78., Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 13. svibnja 1915. broj 10572, kojom se proglašuje Naredba kr. ug. ministra financija broj 53006 od god. 1915. u predmetu upotrebe uložaka, što no su kod zavoda, koji se bave uložnim poslom, te kod inih takovih tvrdaka prije 1. kolovoza 1914. smješteni na uložnicu ili tekući račun, a inače potpadaju moratoriju, za uplate na obveznice 5 ½%-nog i 6%-nog rentovnog zajma (ratnog zajma) od god. 1915., koje dolaze pod emisiju na temelju §-a 17. z. čl. LXIII. : 1912”. U: *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1915. (Komad I. – XX. Broj 1. – 122.)*. Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1916, 657-658.

“Komad XIX., Broj 93., Zakonski članak XXIX. : 1916. zajedničkog ugarsko-hrvatskog državnog sabora o porezu na ratne dobitke”. U: *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. Godina 1916. (Komad I. – XX. Broj 1. – 98.)*. Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1917, 338-354.

1914. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu. Izvještaj Prve hrvatske štedionice za upravnu godinu 1914., koji će se podnijeti šezdesetsoj redovitoj glavnoj skupštini dne 27. ožujka 1915.* S. l., s. a. [Zagreb, 1915].

1915. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu. Izvještaj Prve hrvatske štedionice za upravnu godinu 1915., koji će se podnijeti šezdesetdevetoj redovitoj glavnoj skupštini dne 24. ožujka 1916.* Zagreb: Dionička tiskara u Zagrebu, s. a.

1917. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu. Izvještaj Prve hrvatske štedionice za upravnu godinu 1917., koji će se podnijeti sedamdesetiprvoj redovitoj glavnoj skupštini dne 16. ožujka 1918.* S. l., s. a. [Zagreb, 1918].

1918. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu. Izvještaj Prve hrvatske štedionice za upravnu godinu 1918. koji će se podnijeti sedamdesetdrugoj redovitoj glavnoj skupštini dne 26. travnja 1919.* S. l., s. a. [Zagreb, 1919].

1919. *Prva hrvatska štedionica u Zagrebu. Izvještaj Prve hrvatske štedionice za upravnu godinu 1919. koji će se podnijeti sedamdesetitrećoj redovitoj glavnoj skupštini dne 22. svibnja 1920.* S. l., s. a. [Zagreb, 1920].

Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1914. opredijeljeno za XLVI. redovitu glavnu skupštinu koja će se obdržavati dne 29. ožujka 1915. Zagreb: Dionička tiskara u Zagrebu, s. a. [1915].

Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1916. opredijeljeno za XLVIII. redovitu glavnu skupštinu koja će se obdržavati dne 31. ožujka 1917. S. l., s. a. [Zagreb, 1917].

Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1917. opredijeljeno za XLIX. redovitu glavnu skupštinu koja će se obdržavati dne 23. ožujka 1918. S. l., s. a. [Zagreb, 1918].

Poslovno izvješće ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu za godinu 1919. opredijeljeno za 31. redovitu glavnu skupštinu koja će se obdržavati dne 15. travnja 1920. Zagreb: Hrvatski štamparski zavod d. d. u Zagrebu, s. a. [1920].

Prva hrvatska štedionica u Zagrebu 1916. Izvještaj Prve hrvatske štedionice za upravnu godinu 1916., koji će se podnijeti sedamdesetoj redovitoj glavnoj skupštini dne 17. ožujka 1917. S. l., s. a. [Zagreb, 1917].

Zavičajni muzej Ozalj. Zbirka dokumenata.

Literatura

“1878-1922. The Austro-Hungarian Bank”. Österreichische Nationalbank. Pristup ostvaren 1. 2. 2014. http://www.oenb.at/en/ueber_die_oenb/bankh_archiv/geschichte_der_oenb/1878_bis_1922/18781922.jsp.

“8. Kriegsanleihe”. WW1propaganda.com. Pristup ostvaren 2. 5. 2017. <http://www.ww1propaganda.com/world-war-1-posters/austrian-ww1-propaganda-posters?page=9>.

“Kriegsanleihetag der österreichischen Bühnen”. WW1propaganda.com. Pristup ostvaren 2. 5. 2017. <http://www.ww1propaganda.com/world-war-1-posters/austrian-ww1-propaganda-posters?page=6>.

“Modern Age. Gulden and Krone Currency”. Österreichische Nationalbank. Pristup ostvaren 1. 2. 2014. http://www.oenb.at/en/ueber_die_oenb/geldmuseum/oesterr_geldgeschichte/gulde_and_krone_currency.jsp.

“Zeichnet 4. Kriegsanleihe”. WW1propaganda.com. Pristup ostvaren 2. 5. 2017. <http://www.ww1propaganda.com/world-war-1-posters/austrian-ww1-propaganda-posters>.

“Zeichnet 8. Kriegsanleihe”. WW1propaganda.com. Pristup ostvaren 2. 5. 2017. <http://www.ww1propaganda.com/world-war-1-posters/austrian-ww1-propaganda-posters?page=6>.

“Živnostenska banka. Zeichnet die fünfte Kriegsanleihe”. WW1propaganda.com. Pristup ostvaren 2. 5. 2017. <http://www.ww1propaganda.com/world-war-1-posters/austrian-ww1-propaganda-posters?page=2>.

BOULOC, François. *Ratni profiteri 1914. – 1918*. Zagreb: Alfa, 2015.

Gospodarski list : glasilo Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva kao središnje zadruge u Zagrebu (Zagreb), 1917-1918.

Hrvatski Lloyd : list za promicanje trgovačko-industrijalnih te općih narodno-gospodarstvenih interesa (Zagreb), 1917.

IVELJIĆ, Iskra. *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam International, 2007.

JELINČIČ, Zmago. *Avstro-ogrske vojne obveznice Prve svetovne vojne = Österreichisch-ungarischen Kriegsanleihen des ersten Weltkriegs*. Tržič: Učila. 2013.

Jutarnji list (Zagreb), 1914-1918.

KARDUM, Livija. *Suton stare Europe. Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.

KRLEŽA, Miroslav. *Dnevnik 1918-22. Davni dani II*. Sarajevo; Zagreb: Oslobođenje; Mladost, 1977.

Militär-Zeitung (Beč), 1915-1918.

MOLL, Martin. *Die Steiermark im Ersten Weltkrieg. Der Kampf des Hinterlandes ums Überleben*. Graz: Styria, 2014.

Narodne novine (Zagreb), 1914, 1917-1918.

Obćinar : smotra za javnu upravu (Zagreb), 1917.

OSTAJMER, Branko. “Upisi ratnoga zajma u Đakovu i Đakovštini 1914. – 1918.” *Zbornik Muzeja Đakovštine* 11 (2013): 85-138.

POGÁNY, Ágnes. “War Finance (Austria-Hungary)”. *Portal 1914-1918 online, International Encyclopedia of the First World War*, 8. 10. 2014. Pristup ostvaren 10. 8. 2016. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_finance_austria-hungary.

RAUCHENSTEINER, Manfred. *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy 1914-1918*. Beč; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2014.

Šumarski list : organ Hrvatsko-slavonskoga šumarskoga društva (Zagreb), 1914.

Wiener Zeitung (Beč), 1914.

SUMMARY

Patriotism Used to Finance War: Austro-Hungarian War Loans with Specific Reference to the Territory of Banal Croatia

Austria-Hungary covered more than half of its war-related expenses by issuing separate Austrian and Hungarian war bonds. In Banal Croatia, one could buy both Austrian and Hungarian bonds. In order to secure higher payments, i.e. to borrow more money from its citizens, the government enacted a series of legal measures that were intended to encourage the population to make higher contributions. The issuing of each series of war bonds was accompanied by omnipresent and intrusive propaganda. In addition to printing slogans, using the image and reputation of Field Marshal Borojević, and publishing articles in which war bonds were interpreted as a good, or even the best possible investment, the names of those who bought war bonds, particularly distinguished citizens, were often published, together with the amount they contributed. It is estimated that contributions in Croatia and Slavonia reached approximately 210 million crowns in the period from 1914 till 1918. It should be noted that state *war* bonds were, to an extent, more favourable for legal persons and enterprises, which could use loans as business deposits, for taking out loans, or for resale to third parties. On the other hand, citizens could make fixed-term deposits or receive dividend payments twice per year. It is possible to discern several incentives for war loan payments. Propaganda, which highlighted patriotism, with emphasis on the profitability and security of the investments, must have had a great influence on citizens who wished to assist the state and the army. One can presume that, through this propaganda image, the government to some extent also singled out and pressured poorer citizens (teachers, students, retired persons) with the goal of increasing contributions. Besides patriotic reasons, some individuals probably subscribed to the bonds with the goal of making a profit. However, due to the deepening economic crisis, the Austro-Hungarian crown's value kept dropping, which also made the bonds less valuable. At the end of the war and the collapse of Austria-Hungary, the bonds became worthless, and all who had bought them lost their investment. Thus, after the end of the war, war loan payments began to be seen as forced. The opinion that the State of Slovenes, Croats and Serbs should not take up the debts incurred by Austro-Hungarian war loans was voiced in the Zagrebian *Gospodarski list* (*Economic Paper*).

Key words: World War I; Austria-Hungary; Banal Croatia; financing; war loans; propaganda